

<https://doi.org/10.31891/2415-7929-2022-25-9>

УДК 811.161.2'373.2

ТОРЧИНСЬКИЙ М., ТОРЧИНСЬКА Н.

Хмельницький національний університет

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЛАСНИХ НАЗВ

Незважаючи на наявність достатньої кількості досліджень, комплексної праці, в якій була б узагальнена інформація про граматичні особливості власних назв української мови, ще немає, хоча потреба в таких висновках беззаперечна, чим і визначається актуальність теми нашої наукової статті.

Мета дослідження – систематизувати морфологічні та синтаксичні особливості пропріальних одиниць української мови.

Під час роботи використано методи класифікації і систематизації (при групуванні власних назв), описовий із використанням стратиграфічного, генетичного, етимологічного, словотвірного, формантного, порівняльного та інших прийомів (для характеристики українського ономастикону) та прийом кількісних підрахунків (при визначенні продуктивності різних типів пропріальних одиниць).

У процесі дослідження встановлено, що граматичні атрибути онімів нерозривно пов'язані з аналогічними ознаками загальних назв, однак доречно підкреслити і їхню специфіку.

Зокрема, власні назви мають низку диференційних характеристик у виокремленні лексико-граматичних і граматичних категорій, а основними типами словозміни є відмінюваний (іменниковий та іменниково-прикметниковий), відмінювано-незмінний (конструкція «іменник + іменник») та незмінний (передусім коли пропріальна одиниця комбінується з апелятивом, що вказує на денотат). Часто фіксуємо апелятивацію, рідше – плюралізацію онімної лексики.

Для онімів домінують синтаксична роль підмета, додатка, означення, прикладки, обставини місця та звертання (за семантико-синтаксичними критеріями – субстанціальних суб'єктних, об'єктних й адресатних та вторинних атрибутивних, вокативних й адвербіальних локативних синтаксем). Саме для пропріативів характерні складені моделі, зокрема назви-словосполучення і предикативи.

У наступних студіях узагальнювального характеру можуть бути більш детально описані фонетичні, лексичні та інші особливості власних назв.

Ключові слова: апелятивація, відмінювання, власна назва, плюралізація, синтаксична роль, структура.

TORCHYNSKYI M., TORCHYNSKA N.

Khmelnitskyi National University

GRAMMATICAL FEATURES OF PROPER NAMES

Despite the availability of a sufficient number of studies, there is still no comprehensive work that would summarize information about the grammatical features of proper names of the Ukrainian language. However, there is an indisputable need for such conclusions, which determines the relevance of the topic of our scientific article.

The purpose of the study is to systematize the morphological and syntactic features of the proprietary units of the Ukrainian language.

Methods of classification and systematization (to group proper names), descriptive method using stratigraphic, genetic, etymological, word formation, formant, comparative and other methods (to characterize the Ukrainian onomasticon) and the method of quantitative calculations (to determine the productivity of different types of proper names) were used in the work.

The study found that the grammatical attributes of onyms are inextricably linked with similar features of common names, but it is appropriate to emphasize their specificity.

In particular, proper names have a number of differential characteristics in the definition lexico-grammatical and grammatical categories, and the main types of word change are declension (noun and noun-adjective), declension-invariant (construction "noun + noun") and invariant (especially when the proper name is combined with an appellative indicating a denotation). We often record the transition from a proper name to common names, less often – the pluralization of onyms.

The syntactic role of simple subjects, objects, attributes, appositions, adverbial modifiers of place and direct address is dominant for onyms (according to semantic-syntactic criteria – substantial subject, object and addressee and secondary attributive, vocative and adverbial locative syntaxes). Compound models, in particular phrases and predicates, are specific to proper names.

Phonetic, lexical and other features of proper names can be described in more detail in the following generalized articles.

Key words: transition from a proper name to a common one, declension, proper name, pluralisation, syntactic function, structure.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Поділ слів на власні і загальні назви вважається мовною універсалією, оскільки чи не в усіх мовах світу спостерігається розмежування онімів та апелятивів. У зв'язку з цим мовознавці визначили низку критеріїв, за якими розрізняються ці дві групи лексики. Проаналізувавши основні праці вітчизняних і зарубіжних ономастів, ми виокремили диференційні ознаки власних назв, такі як індивідуальне називання одиничних об'єктів, вторинність онімів стосовно апелятивів, кількісне переважаювання онімів над апелятивами, вживання в ролі власних назв іменників або субстантивованих слів чи конструкцій, виконання пропріальними одиницями передусім називної функції, опосередкований зв'язок онімів із поняттями, енциклопедичність семантики власних назв тощо [8, с. 6–7].

На основі таких атрибутів було розроблено комплексну схему аналізу онімів, яка в удосконаленому вигляді складається із трьох блоків: денотатно-характеристичного (групування за характером та іншими особливостями денотатів), етимолого-словотвірного (визначення етимології, способу творення, семантики твірної основи, мотивації та інших ознак) та функціонального (опис особливостей використання онімів у різностильових текстах та аналіз їхніх кодифікаційних ознак). Серед 38 пунктів такої комплексної характеристики онімів є лише один, що безпосередньо стосується граматичних ознак: 38) відмінювання [4].

Аналіз досліджень та публікацій

Безперечно, у вітчизняному мовознавстві на такі атрибути раніше вже зверталася увага. Наприклад, процес становлення словозмінних форм ойконімів української мови схарактеризувала в дисертації С. Л. Авдєєва [1], а загалом особливості відмінювання власних назв – М. М. Торчинський [5], який також аналізував і синтаксичні функції пропріативів [6], зазначивши, що на функціонування власних назв як засобів вираження членів речення або ототожнюваних із ними понять звертали увагу С. П. Бевзенко, Ф. І. Буслаєв, І. Р. Вихованець, О. Х. Востоков, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко, Г. Пауль, О. М. Пешковський, О. О. Потебня, К. Ф. Шульжук, П. Ф. Фортунатов та інші дослідники.

Постановка проблеми

Незважаючи на наявність достатньої кількості досліджень, комплексної праці, в якій була б узагальнена інформація про граматичні особливості власних назв української мови, сьогодні немає, хоча потреба в таких висновках беззаперечна, чим і визначається **актуальність теми** нашої наукової статті.

Мета дослідження – систематизувати морфологічні та синтаксичні особливості пропріальних одиниць української мови.

Матеріал і методи дослідження. У процесі дослідження використано методи класифікації і систематизації (при групуванні власних назв), описовий із використанням стратиграфічного, генетичного, етимологічного, словотвірного, формантного, порівняльного та інших прийомів (для характеристики українського ономастикону) та прийом кількісних підрахунків (при визначенні продуктивності різних типів пропріальних одиниць).

Висновки зроблено шляхом узагальнення морфологічних і синтаксичних атрибутів українського ономастикону.

Виклад основного матеріалу

Морфологічні ознаки власних назв ґрунтуються насамперед на виокремленні частин мови. Оскільки основною функцією онімів є номінативна, то їх і кваліфікують як іменники (навіть якщо тип відмінювання інший). Насамперед розрізняються лексико-граматичні категорії: назви істот і неістот (перші – в основному антропоніми, зооніми, міфоніми: *Іван Котляревський*, кінь *Сивко*; другі – решта пропріативів: річка *Дністер*, корабель «*Черкаси*»), слова з конкретним і абстрактним значенням (більшість онімів мають конкретне значення: медаль «*Мати-героїня*», *Софійська площа*, крім, наприклад, абстракціяпелятивонімів: *Є Народження й Смерть – два стовпи на Межі* (Б. Олійник)). Зазначимо, що збірних і речовинних онімів немає, а стосовно одиничності, то за своєю сутністю більшість власних назв є такими (*Говерла*, *Шотландія*), і лише окремі найменування ми можемо кваліфікувати як групові (газета «*Вечірній Київ*», торт «*Празький*»).

Розмежування власних і загальних назв якраз і ґрунтується на індивідуальності названих одиничних денотатів і групуванні однотипних об'єктів, однак між цими розрядами можливий взаємообмін: апелятиви переходять в оніми (онімізація) і навпаки (апелятивація).

Онімізація – це насамперед утворення власних назв шляхом власне семантизації, коли апелятив стає пропріальною одиницею без будь-якої зміни своєї форми (балада Т. Шевченка «*Лілея*», річка *Ріка*). У поетичному мовленні можливе функціонування в ролі власних назв чотирьох груп апелятивів без суттєвої зміни їхніх особливостей, і це: 1) назви осіб за родинною, соціальною, професійною віднесеністю, іноді – за характеристичними ознаками (*Людина*, *Поет*); 2) абстрактні поняття, зокрема назви основних філософських категорій (*Вічність*, *Свобода*), морально-ціннісних та інтелектуальних якостей людини (*Добро*, *Чесць*), фізіологічних та психологічних станів людини (*Любов*, *Туга*), суспільних та міжособистісних відносин, становищ (*Мир*, *Перемога*); 3) назви предметів і явищ природного і штучного походження (*Природа*, *Храм*); 4) назви часових і просторових понять (*Небо*, *Час*), причому «співвідношення онімних / апелятивних ознак у такому поєднанні прямо залежить від контекстуальних умов, ступеня семантичної трансформації денотативного значення» [9, с. 164].

Протилежний процес – апелятивація, або деонімізація, тобто перехід власної назви в загальну без афіксації: *Ампер* → фіз. *ампер*, *Галифе* → одяг *галифе* [3, с. 46–47, 78]. Особливості апелятивації характеризували В. Д. Бондалетов, В. М. Галич, М. В. Горбаневський, В. І. Ільченко, Т. Н. Кондратьєва, Г. П. Лукаш, В. М. Михайлов, В. А. Никонов, Є. С. Отін, Н. В. Подольська, О. В. Суперанська, І. В. Хлистунов, М. К. Шаршова, Л. М. Щетинін та інші дослідники, і на основі їхніх висновків можемо стверджувати, що це явище простежується в науці, наприклад, у ботаніці (*адоніс*, *нарцис* ← античні міфоніми), зоології (метелик *аполлон* ← античний теонім, курка *брахманутра* ← річка в Індії), фізиці (*ньютон*, *рентген* ← прізвища

відомих учених) чи хімії (хімічні елементи *бор* і *тантал* ← відповідно прізвище датського вченого та ім'я античного міфічного царя); на виробництві (*мартен* ← ім'я французького металурга, *дизель* ← прізвище німецького інженера), транспорті (*пульман* ← прізвище американського винахідника, *фаєтон* ← ім'я сина бога сонця), у мистецтві (*арлекін* ← ім'я персонажа італійської «комедії масок», *бостон* ← найменування американського міста), спорті (*марафон*, *регбі* ← ойконіми), побуті (*хуліган* ← прізвище ірландця, який у XVIII ст. прославився скандальною поведінкою; *донкіхот* – герой однойменного роману Сервантеса) тощо [8, с. 116–122].

У художньому мовленні, як зазначає І. В. Хлистул, «... перетворення на апелюючи онімів з позитивною чи нейтральною емоційно-оцінною семантикою є швидше винятком, ніж правилом у поетичному мовленні», а «найчастіше в такій ролі виступають міфоніми чи біблійні власні назви завдяки їх високій символічності» [9, с. 162–163]: *ну яка нам різниця кого і за що салоїдом самоїдам на сміх нарече містечковий орфей* ... (І. Римарук); *тайна вечеря у нашому місті коли серед дванадцятьох один юда тайніша вдєсятеро коли серед дванадцятьох ще десять юд* (І. Калинець).

Натомість в українській фразеології й пареміології деонімізація, за висновками Н. М. Пасік, досить продуктивна, оскільки, «... функціонуючи в мовленні, оніми здатні втрачати зв'язок із конкретними об'єктами й розвивати конотативні співзначення апелюючого характеру...» [2, с. 32]. Тому й узвичаєними є оніми з узагальненими значеннями оцінного змісту, на зразок: *солоха* – «роззява», *хвиська* – «надміру балакуча, пліткарка»; часто в цій ролі трапляються антропоніми (*антипко в нім сидить*), відантропоніми або відміфоніми присвійні прикметники (*каїнова душа*, *химині кури*) та ад'єктивні (*миколаївський чобіт*, *решетилівська толока*).

Власне морфологічні категорії онімів – це рід, число і відмінки.

Категорія роду відмінюваних власних назв визначається, як і в апелюючих, насамперед на основі закінчень: до чоловічого роду належать іменники з нульовим закінченням (*Дністер*, *Львів*) та флексією *-о* (*Дніпро*, *Петро*); до жіночого – з нульовим закінченням (*Прип'ять*, *Умань*) та флексіями *-а*, *-я* (*Вінниця*, *Тетяна*), до середнього – із закінченнями *-о*, *-е*, *-а*, *-я* (*Дубно*, *Полісся*), а множинні форми роду не мають. В ад'єктивах рід визначається за стрижневим компонентом: наявним (*Велика Севастіанівка* – жіночий рід) або прихованим (*Нижнє* – середній рід, бо село). У незмінних вітонімах категорія роду залежить від статі іменованого об'єкта (філософ *Дені Дідро* – чоловічого роду, *Мері* – жіноче ім'я), а в пропріативах інших розрядів, зокрема топонімах, – від форми узагальнювального апелюючого (*Арагві* – жіночого роду, бо річка; *Капрі* – чоловічого роду, бо острів; *Онтаріо* – середнього роду, бо озеро).

Основна група загальних назв має дві числові форми, а для онімів така особливість характерна переважно для групових найменувань, наприклад, для етнонімів і катойконімів (*кияни*, *українці*), причому часто такі пропріативи у формі множини мають узагальнювальний апелюючий (три «*Голоси України*» – три газети «*Голос України*»). Переважна ж більшість власних назв уживається лише в однині (*Київ*, *Таврія*), хоча трапляються і плюральні форми (*Карпати*, *Прилуки*).

У літературі плюралізація онімів є художнім засобом, тому що «... більшість поетонімів у формі множини, виражаючи узагальнену ознаку, якість на основі узуальних конотацій, завдяки високому семантичному потенціалу і здатності до символізації стають ядром художньо-образних, тропейних побудов» [9, с. 160]. Найбільш часто плюралізуються антропоніми: *Йому рушники вишивали дві Ганьки і п'ять Варвар* (Л. Костенко), *Гримли пишні і бучні паради нових Тимурів і Антіл* (В. Симоненко); міфоніми: *Виходять з моря Афродіти* ... (Є. Летюк), *Йшли батьки, як новітні Геракли* ... (Л. Забашта); топоніми: *Ходять Африки й жовті Азії...* (А. Малишко), *Дай блакиту своїх Дунаїв і дніпрову зелену вроду* ... (А. Малишко) та іншими розрядами пропріальної лексики: *То білі лебідки чи наші дівчата виходять, Живі Дзююконди з десятого класу, либонь...* (Л. Забашта); *Міради, мабуть, коней тих у космосі – Коней – Сонць* ... (І. Нехода).

Плюралізація власних назв може супроводжуватися і їхньою апелюючою, що лише підсилює стилістично-виражальні можливості таких конструкцій: *Наш гріх судитимуть віки За беріїв, за Соловки* ... (І. Світличний), *Поетня з брехливими негасами... на Парнас спішила навпрошки* (А. Таран) [8, с. 113–116].

Відмінкові форми онімів не відрізняються від аналогічних структур апелюючих першої (*Десна*, *Марія*), другої (*Дмитро*, *Ужгород*) і третьої (*Волинь*, *Керч*) відмін; трапляються й незмінні пропріативи (наприклад, жіночі прізвища на *-о* або приголосний: *Ліна Костенко*, *Алла Мазур*; географічні назви іншомовного походження: річка *Конго*, місто *Тбілісі*), і на основі таких ознак усі власні назви поділяємо на три групи: відмінювані, незмінні й відмінювано-незмінні.

Відмінювані пропріальні одиниці мають словозмінну парадигму переважно іменникового типу – фіксуємо форми сингулярні чоловічого (*Дунай*, *Ігор*), жіночого (*Румунія*, *Тиса*), спільного (імена *Женя* і *Саша*), середнього (*Запоріжжя*, *Поділля*) роду або плюральні (*Альпи*, *Суми*), які можуть бути і складними (*Бог-Отець*, ім'я *Марія-Терезія*) та складеними (фрегат «*Гетьман Сагайдачний*», газета «*Факти і коментарі*»). Також рідко трапляються і сингулярно-плюральні конструкції (*Королівство Нідерланди*, комедія Д. Голумбевського «*Любов і блогери*»).

Менш продуктивний прикметниковий тип відмінювання, градація якого подібна до попереднього: сингулярні чоловічого (місто *Кропивницький*, прізвище *Яворницький*), жіночого (печера «*Кришталева*», прізвище *Ярова*) та середнього (ойконіми *Берегове*, *Рівне*) роду або плюральний (збірка П. Маліша «*Блаженні*»).

та *зрішні*», пельмені «Скандинавські») різновиди. Реєструємо також іменниково-прикметникові форми чоловічого (*Голубий Ніл*, *Панас Мирний*), жіночого (*Біла Церква*, *Західна Європа*), середнього (*Нове Місто*, *Чорне море*) роду однини або множинні структури (*Бермудські острови*, місто *Жовті Води*). Зазначимо, що такими можуть бути й багатоконпонентні оніми (*Базалійське професійне училище*, *Лук'янівський слідчий ізолятор*, *Об'єднані Арабські Емірати*, *Почаївська Божя Матір*).

Епізодично, насамперед серед ідеонімів, фіксуємо числівниковий (пісня групи «Фантом-2» «*Двоє*», п'єса І. Карпенка-Карого «*Сто тисяч*») і займенниковий (кінофільм С. Клапіша «*Він і вона*», пісня Меловіна «*Ти*») типи відмінювання, а також комбінований, коли поєднуються названі вище форми (кінофільм М. Грессі «*Ти і твій безглуздий приятель*» – займенниково-прикметниково-іменникове відмінювання; журнал «*7 + 7*» – числівниково-іменникове). Зазвичай такі найменування не відмінюються, тобто замість речення *Переглянув «Його і її» і «Тебе і твого безглузлого приятеля»* прийнято використовувати мовну формулу *Переглянув фільми «Він і вона» і «Ти і твій безглуздий приятель»*. Це твердження не стосується моделей «порядковий або кількісний числівник + іменник» (пісня О. Пономарьова «*198 000 раз*», фільм Дж. Мактірнана і М. Крайтона «*Тринадцятий воїн*») та «загально-якісний займенник + іменник» (пісня С. Бабкіна «*Моє кохання*», телепередача «*Моя правда*»), в яких компоненти легко утворюють відмінкові форми.

Відсутня словозміна в незмінних пропріативах, до яких належать:

1) оніми, які функціонують разом з апелятивом - родовим поняттям, що змінюється, хоч і не є структурним компонентом найменування (на картині І. Айвазовського «*Дев'ятий вал*», на материк *Євразія*). Як бачимо, таким чином фактично будь-яке найменування, вжите разом із співвідсною загальною назвою, може бути кваліфіковане як незмінне;

2) незмінні за формою одиничні власні назви, похідні від прислівників або іменників іншомовного походження, аббревіатури, конструкції, вжиті в непрямих відмінках (місто *Баку*, оповідання М. Коцюбинського «*Дорогою ціною*», кафе «*Смачно!*», ТСН ← «Телевізійна служба новин»);

3) оніми-предикативи (пісні «*Галя по садочку ходила*», «*Рече та стогне Дніпр широкий*»).

У відмінювано-незмінних конструкціях комбінуються обидва компоненти, причому можливостей їх поєднання є настільки багато, що ми обмежимося лише окремими типами, такими як:

за характером стрижневого слова – іменниковий (*Організація Об'єднаних Націй*, серія «*Словники України*»), прикметниковий (шоколад «*Молочний з родзинками*», горілка «*Українська з перцем*»), числівниковий (кінофільми А. Шабі «*Мільйон років до нашої ери*» та В. Чигинського «*Перший після Бога*») і займенниковий (пісня АЮ «*Ми з тобою*», телеканал «*Наше кіно*»);

за кількістю елементів – дво- (фільм Т. Ткаченка «*Гніздо горлиці*», «*Цирк на воді*»), три- (*Кубок Великого Орла*, *Океан Гермеса Тринайвеличнішого* на Меркурії), чотири- (*Ансамбль українського фольклору «Берегиня»*, *Союз держав Центральної Африки*) і багатослівні («*Інструкція про нагородження за відкриття, винаходи та раціоналізаторські пропозиції*», *Інститут модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України*);

за типом синтаксичного зв'язку – поєднані за допомогою керування (роман О. Гончара «*Берег любові*», п'єса Г. Квітки-Основ'яненка «*Сватання на Гончарівці*») чи прилягання (телепередача «*Імперія кіно*», *Гора Піко* на Місяці).

Відмінювано-незмінні структури фіксуємо серед космонімів (*Канал Антей* на Марсі, супутник «*Космос-122*»), прагматонімів (санаторій «*Перлина Півдня*», корабель «*Ріхард Зорге*»), ідеонімів (журнал «*Географія у школі*», *Собор Архангела Гавриїла*) та ергонімів (*Банк міжнародних розрахунків*, *Військово-Морський флот України*), рідко – із-поміж вітонімів (*Галина Біденко*, *Марія Матіос*) і топонімів (*Мис Доброї Надії*, *ПікШевченка*).

Основною є модель «іменник + іменник» (*Літопис Самовидця*, *Театр на Подолі*), проте трапляється й багато інших назв, на зразок: збірник наукових праць «*Минуле і сучасне Волині*» – прикметниково-прикметниково-іменникова; збірник наукових праць «*Актуальні питання антропоніміки*» – іменниково-прикметниково-іменникова; роман О. Забужко «*Польові дослідження українського сексу*» – іменниково-прикметниково-іменниково-прикметникова [5; 8, с. 257–300].

Таким чином, власне морфологічні особливості онімної лексики передусім пов'язані із плюралізацією та апелятивацією пропріативів, а також можливостями їхньої словозміни.

Синтаксичні параметри власних назв, на нашу думку, орієнтовані насамперед на функцію таких слів у реченні і частково – на будову складених пропріальних одиниць.

За критеріями традиційного синтаксису оніми найбільш часто вживаються в ролі:

простих підметів, якими в основному є вітоніми (*Іванченко сьогодні відсутній*; *Рябко вилежується на сонці*), вітопоедоніми (...*облюбовує собі Перун місце для капища* (І. Калинець); *Соломія не відривала очей від берега* (М. Коцюбинський)), артірольоніми (*Із картини Рафаеля таємниче усміхається Джоконда*; *Яскраво на сцені у виставі «Лісова пісня» за твором Лесі Українки виглядає Перелесник*), рідше – елементи інших онімних розрядів («*Кобзар*» чи не найчастіше був настільною книгою українців; *На заході нічного неба виднівся Юпітер*). Лише з онімів складаються власне називні речення, «що є назвами установ, книг, журналів, картин, газет, музичних творів, написами на вивісках та ін., напр. *Міністерство освіти і науки України*; *Рівненський державний гуманітарний університет*, *Собор* (назва роману О. Гончара)» [10, с. 131];

вітоніми, топоніми й космоніми можуть бути головними членами підметового типу в односкладних номінативних реченнях інших типів (*Он Дністер; Онда Полярна зірка; Ось і Петро*);

складених підметів, засобами вираження яких є дво- або багаточленні пропріативи (*Конституція України – основний документ нашої держави; Тарас Григорович Шевченко народився на Черкащині*), проте в мовознавстві часто подібні конструкції кваліфікуються як прості підмети, зважаючи на те, що виражаються вони лексично невеликими словосполученнями;

додатків, виражених, як і підмети, вітонімами (*Я зустрів Івана на вулиці; Діти подарували Олені Михайлівні квіти*), вітопоетонімами (... *Чайковським сповниться душа* (П. Воронько); *Не піднімав очі на Чурая* (Л. Костенко)), артірольонімами (*Петрика П'яточкіна із мультфільму знають, мабуть, усі діти; Станіславу Боклану вдалося передати увесь трагізм українського народу при виконанні своєї ролі у фільмі О. Саніна «Поводир»*) та іншими пропріативами (*Молодь зустрічала Новий рік; Пишаюся своєю Україною*);

означень, причому неузгоджені виражаються формами родового відмінка переважно вітонімів (*Твори Ірен Роздобуцько дуже популярні серед читачів; Діти уважно слухали розповідь про Ісуса Христа*), рідше – інших пропріативів (*Поїзд на Київ відправляється із другої колії; Люблю хати древлянського Полісся* (Л. Костенко)), а узгоджені – ад'єктивами відвітонімного походження (*Марііна пісня зачарувала всіх: Гнідкова стина блищала від поту*), причому «не є узгодженими означеннями прикметники та їх еквіваленти, що є складовими фразеологічного чи стійкого синтаксичного словосполученнями, напр.: *ахіллесова п'ята, ... Кривий Ріг, ... Рівненський державний гуманітарний університет...*» [10, с. 97];

прикладок, серед яких власні назви особливо поширені, вказуючи на видові складники стосовно родових, які можуть бути виражені всіма онімними полями: вітонімами (*Ми познайомилися із куратором нашої академгрупи Наталею Миколаівною; Покровителькою мисливців у римлян була богиня Діана*), топонімами (*Найвищою в Україні є гора Говерла; Село Іванівка недавно увійшло до складу нашої територіальної громади*), космонімами (*Відстань від Землі до її супутника Місяця становить приблизно 400 000 км; Сузір'я Оріон – одне з найпомітніших на небосхилі*), прагматонімами (*Фірмовий поїзд «Подільський експрес» курсує за маршрутом Київ – Кам'янець-Подільський; Ми купили телевізор «Філіпс»*), ідеонімами (*Дядько Самійло не був ні професором, ні лікарем, ні інженером* (О. Довженко); *Семикласника із задоволенням прочитали повість М. Стельмаха «Щедрий вечір»*) та ергонімами (*Із магазину «Таврія-Б» дівчата вийшли, задоволені покупками; У Лізі чемпіонів «Динамо» зіграє з командою «Фенербахче» із Туреччини*). Лише в окремих випадках прикладами є апелјативи, а пропріальні одиниці – пояснюваними словами (*Гуртом схвилювані і раді зійшли по сходах інституту в своїм зеленім Київ-граді* (П. Воронько); *Вийшла я на Княжу гору глянути на красень Львів* (А. Турчинська));

обставинами місця, основними засобами вираження яких є топоніми (*Їдемо відпочивати в Хорватію; Дунай впадає в Чорне море*) і топопоетоніми (*Я люблю у Софіївці думать... (В. Симоненко); В Холодній Балці ніч відьмача... (М. Вінграновський)*), рідше – інші пропріативи (*Усі продукти ми придбали в АТБ; Ілон Маск планує відправити космічні кораблі й на Марс*);

звертаннями, які не є членами речення, проте часто виражаються вітонімами (*– Іване Петровичу, зачекайте мене; – Куди йдеш, цигане?*), топонімами (*– Європо, ой як важко було передбачити війну на твоїх просторах; – Думаю про тебе, Україно!*) й ідеонімами (*– Грай, Марку, грай!* (Л. Костенко); *Далека Сербіє, ти снилася мені...* (М. Нагнибіда)). Окремі мовознавці виокремлюють звертання-речення (вокативні речення) – «однослівні речення, виражені кличним відмінком іменника, що самостійно передають нерозчленовані думки, почуття, волевиявлення» [10, с. 146], де в ролі головного члена передусім фіксуються антропоніми («*Остане!*...» – *з розпукою кличе душа. – «Соломіє!*...» – *доноситься до неї крик серця* (М. Коцюбинський)).

Значно рідше, іноді в поєднанні з апелјативами, пропріальні одиниці можуть бути засобом вираження й інших членів речення:

складених підметів, які виділяються усіма мовознавцями, наприклад, соціативних (*Юра з Сьомкою зриваються й біжать* (Ю. Смолич)), з вибірковим (*Один із Гутенюків, наймолодший, відстав від гурту*) чи кількісним (*У класі було три Наталі*) значеннями або семантично неподільних (*Початок Великого посту цього року припав на 1 березня*);

складених іменних присудків (із дієслівною зв'язкою або без неї), виражених переважно антропонімами (*Наш керівник – Василь Вікторович*), етнонімами (*Ми – слов'яни*) або топонімами (*Це місто – Одеса*), причому в таких реченнях часто лише порядок слів допомагає розмежувати підмет і присудок. Не зафіксовано власних назв у ролі простого дієслівного, складеного дієслівного, складного (подвійного) присудків та головного члена присудкового типу дієслівних і прислівникових односкладних речень;

обставин часу (*Від Різдвяного посту аж до Стрітіння зима була особливо сувора*), способу дії (*Літак важко, як Змій Горинич, відірвався від злітної смуги*), міри і ступеня (*Землі у нього, як в Калитки*), причини (*Через Галю юнак зовсім втратив голову*), допусту (*Незважаючи на Покрову, мати пішла в поле*), причини (*Гнат зрадив, побачивши Настю та сина, і заплакав* (М. Коцюбинський)) та умови (*Відпрацювавши рік на полігоні «Укроборонпрому», юнак міг претендувати і підвищення по службі*);

вставних і вставлених конструкцій, які не є членами речення і в складі яких оніми вказують, наприклад, на джерело повідомлення (*Не всі учні, на думку Марії Семенівни, могли б упоратися з цим*

завданням) або подають додаткову до основного змісту інформацію (*Невже й справді йде покоління отаких сухарів безчуттєвих, раціоналістів беземоційних?* (*Чув десь Лобода й про таке*) (О. Гончар)).

На основі семантико-синтаксичного підходу до аналізу речення можемо відзначити вищу продуктивність власних назв у складі таких синтаксем, як субстанціальні суб'єктні (*Іван сіяв жито*), об'єктні (*Тарас Шевченко писав свій «Заповіт» важко хворим*) та адресатні (*Марині Миколаївні подарували відеокамеру*), вторинні атрибутивні (*Річка Рось – права притока Дніпра*), вокативні (*Як тебе не любити, Києве мій!*) та адвербіальні локативні (*Хлопці купалися в Дніпрі*).

Не так часто фіксуємо пропріативи як засоби вираження предикатів якості (*Те море – Чорне*), субстанціальних інструментальних (*«Бураном» чоловік переправився через протоку*), вторинних модальних (*На радість Іванові, автобус трохи проїхав, а потім таки зупинився*) та адвербіальних синтаксем часу (*Під Різдво вдарив мороз*), причини (*Роззубившись від зустрічі з Оксаною, Богдан довго не міг промовити жодного слова*), мети (*Намагаючись затримати Степана, жінка вигадувала для нього все нові і нові запитання*), умови (*Не прочитавши творів Тараса Шевченка, ти не можеш вважати себе справжнім українцем*) і допусту (*Всупереч віщуванням старої Одарки, молода сім'я жила дружно*).

Таким чином, власні назви найбільш часто вживаються в синтаксичній ролі простих підметів, додатків, неузгоджених означень, прикладок і обставин місця, яким у семантико-синтаксичній структурі речення відповідають субстанціальні суб'єктні, об'єктні й адресатні та вторинні атрибутивні, вокативні й адвербіальні локативні синтаксеми. Переважно ці функції виконують вітоніми (зокрема антропоніми, теоніми й етніоніми), топоніми й окремі групи космонімів, ідеонімів, ергонімів та прагматонімів [6; 8, с. 124–130].

Звернемо увагу й типологію складених власних назв, до яких належать:

оніми-словосполучення, тобто поєднання повнозначного слова зі службовим (переважно прийменником), і це найчастіше мікротопоніми (*Біля озера; За ставом*), ідеоніми (пісня гурту «Тартак» *«Понад хмарами»*); роман М. Омера *«У нітьмі»*) та ергоніми або прагматоніми (ресторан *«Від пуза»*; кіоск *«У Богдана»*);

оніми-словосполучення, тобто безприсудкові структури, які можуть бути простими (двокомпонентними) сурядними (банк *«Фінанси і кредит»*); роман М. Стельмаха *«Хліб і сіль»*) або підрядними (казка Ш. Перро *«Кіт у чоботях»*; смт. *Стара Снява*) та багатоконпонентними сурядними (фільм В. Зеленського *«Я, ти, він, вона»*; українська народна казка *«Сонце, Мороз і Вітер»*), підрядними (*Перший діловий канал; Північний Льодовитий океан*), сурядно-підрядними (роман Л. Уоллеса *«Вічний мандрівник, або Падіння Константинополя»*); монографія І. Железняк *«Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонаддніпряньського Побережжя»*) або підрядно-сурядними (*Архів-музей літератури і мистецтва України; Міжнародний конкурс піаністів і скрипалів імені П. І. Чайковського*) конструкціями;

оніми-речення, зокрема прості неускладнені (роман Є. Ліра *«Підземні ріки течуть»*); пісня О. Пономарьова *«Я люблю тільки тебе»*) й ускладнені (книга М. Семпл *«Де ти поділась, Бернадетт?»*); пісня гурту «Епеї» *«Там, біля тополі, калина росте»*); складні складносурядні (книга Л. Таран *«Айвенго, або чоловіки – це...»*); вірш Л. Костенко *«Дощ полив, і день такий полив'яний...»*), складнопідрядні (книги Б. Кауфмана *«Вгору сходами, що ведуть вниз»*) та І. Карпі *«Як виходити заміж стільки, скільки хочете»*), безсполучникові (романи М.-Л. Аньєса *«Вибачте, на мене чекають»*) та Г. Крук *«Хто завгодно, тільки не я»*) та складні синтаксичні конструкції (романи І. Роздобудько *«Я знаю, що ти знаєш, що я знаю»*) та Г. Корогодського *«Як розтринькати мільйон, якого немає, й інші історії єврейського хлопчика»*), що найбільш поширені із-поміж ідеонімів [7, с. 223–233].

Із синтаксисом пов'язані й окремі стилістичні фігури, наприклад, ампліфікація: *Вогнистий Данте й бронзовий Шекспір, Сумний Тарас, важкий Буонарроті Перевернули землю з давніх пір...* (І. Малкович); анафора: *Русь, о Русь! Мечами ти хрестилась У кривавій віковій борні. Русь, о Русь! В огні ти народилась, Падала, підводилась в огні* (П. Дорошко); антитеза: *Здалось мені: не Кордієри – Карпати рідні навкруги* (Л. Дмитерко); епіфора: *Впізнала вбитих... Бо – з України. Всі з України* (Р. Лубківський); оксиморон: *І зловтішно блима Мефістофель із очей розп'ятого Христа* (Н. Віргуш); порівняння: *У рай, як на Голгофу, йдем* (І. Світличний) тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Як бачимо, граматичні атрибути онімів нерозривно пов'язані з аналогічними ознаками загальних назв, однак доречно підкреслити і їхню специфіку.

Зокрема, власні назви мають низку диференційних характеристик у виокремленні лексико-граматичних і граматичних категорій, а основними типами словозміни є відмінюваний (іменниковий та іменниково-прикметниковий), відмінювано-незмінний (конструкція «іменник + іменник») та незмінний (передусім коли пропріальна одиниця комбінується з апелятивом, що вказує на денотат). Часто фіксуємо апелятивацію, рідше – плюралізацію онімної лексики.

Для онімів домінантною є синтаксична роль простого підмета, додатка, означення, прикладки, обставини місця та звертання (за семантико-синтаксичними критеріями – субстанціальних суб'єктних, об'єктних й адресатних та вторинних атрибутивних, вокативних й адвербіальних локативних синтаксем). Саме для пропріативів характерні складені моделі, зокрема назви-словосполучення і предикативи.

У наступних студіях узагальнювального характеру можуть бути більш детально описані фонетичні, лексичні та інші особливості власних назв.

Література

1. Авдєєва С. Л. Становлення системи словозміни ойконімів української мови : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова. Кіровоград, 1997. 16 с.
2. Пасік Н. М. Власні назви в українській фразеології та пареміології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова. Ніжин, 2000. 202 с.
3. Словник української ономастичної термінології. Упорядники Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Харків : Ранок-НТ. 2012. 256 с.
4. Торчинський М. М. Онімна система і критерії її аналізу. *Наукові записки Тернопільського національного університету*. Серія : Мовознавство. Тернопіль, 2014. Вип. 11. С. 282–287.
5. Торчинський М. М. Особливості відмінювання власних назв. *Наукові записки*. Серія філологічна. Острог, 2012. Вип. 31. С. 10–14.
6. Торчинський М. М. Синтаксичні функції власних назв. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Слов'янська філологія. Чернівці : Рута, 2007. Вип. 321–322. С. 132–135.
7. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький : Авіст, 2008. 551 с.
8. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Частина II. Функціонування власних назв. Хмельницький : ХНУ, 2009. 374 с.
9. Хлисту́н І. В. Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова. Умань, 2006. 236 с.
10. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ : Академія, 2004. 408 с.

References

1. Avdjejeva S. L. Stanovlennja systemy slovozmyny ojkonimiv ukrajinsjkoji movy : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 – ukr. mova. Kirovograd, 1997. 16 s.
2. Pasik N. M. Vlasni nazvy v ukrajinsjkij frazeologhiji ta paremiologhiji : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 – ukr. mova. Nizhyn, 2000. 202 s.
3. Slovnyk ukrajinsjkoji onomastychnoji terminologhiji. Uporjadnyky Buchko D. G., Tkachova N. V. Kharkiv : Ranok-NT. 2012. 256 s.
4. Torchynsjkyi M. M. Onimna systema i kryteriji jiji analizu. Naukovi zapysky Ternopiljskogho nacionalnogho universytetu. Serija : Movoznavstvo. Ternopilj, 2014. Vyp. 11. S. 282–287.
5. Torchynsjkyi M. M. Osoblyvosti vidminjuvannja vlasnykh nazv. Naukovi zapysky. Serija filologichna. Ostrogh, 2012. Vyp. 31. S. 10–14.
6. Torchynsjkyj M. M. Syntaksychni funkciji vlasnykh nazv. Naukovyj visnyk Cherniveckogho universytetu. Slov'jansjka filologhija. Chernivci : Ruta, 2007. Vyp. 321–322. S. 132–135.
7. Torchynsjkyi M. M. Struktura onimnogho prostoru ukrajinsjkoji movy. Khmeljnycjkyi : Avist, 2008. 551 s.
8. Torchynsjkyi M. M. Struktura onimnogho prostoru ukrajinsjkoji movy. Chastyna II. Funkcionuvannja vlasnykh nazv. Khmeljnycjkyi : KhNU, 2009. 374 s.
9. Khlystun I. V. Vlasna nazva v ukrajinsjkij poeziji II pol. XX st. (semantyko-funkcionalnij aspekt) : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 – ukr. mova. Umanj, 2006. 236 s.
10. Shuljzhuk K. F. Syntaksys ukrajinsjkoji movy. Kyjiv : Akademiya, 2004. 408 s.